

Ingliz Va O'zbek Tillarida Rasmiy Va Norasmiy Uslub Hamda Ular Orqali Axborotni Yetkazish Usullari

Shahrizod Ibragimova Jamshid qizi

Buxoro xalqaro universiteti II bosqich magistranti

ibragimovash2000@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur tadqiqot ingliz va o'zbek tillarida rasmiy va norasmiy uslublarning funksional-stilistik xususiyatlarini hamda axborotni yetkazish usullarini qiyosiy tahlil qilishga bag'ishlangan. Natijalar ingliz tilida aniqlik va qisqalik, o'zbek tilida esa izohlovchanlik va muloyimlik ustunligini ko'rsatadi. Norasmiy uslubda har ikkala tilda erkinlik va hissiylik kuzatiladi. Norasmiy uslubda har ikkala tilda erkinlik va hissiylik kuzatiladi. Tadqiqot natijalari tilshunoslikda stilistika va pragmatika yo'nalishlarini chuqurroq o'rganishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: rasmiy uslub, norasmiy uslub, ingliz tili, o'zbek tili, pragmatika, diskurs, stilistika, kommunikatsiya, lingvistika, funksional uslub.

Kirish

Til insonlar o'rtasidagi muloqotni ta'minlovchi eng muhim kommunikativ vosita bo'lib, axborotni yetkazish jarayoni tilning uslubiy imkoniyatlari orqali amalga oshiriladi. Har bir til o'zining tarixiy rivoji, madaniy muhit va ijtimoiy ehtiyojlar ta'sirida turli funksional uslublarni shakllantirgan¹. Ingliz va o'zbek tillarida ham axborotni yetkazish rasmiy hamda norasmiy uslublar orqali amalga oshiriladi va bu uslublar kommunikativ vaziyatga qarab farqlanadi.[1]

Rasmiy uslub, avvalo, aniq, mantiqiy va standartlashgan nutqni talab qiladi. Ushbu uslub davlat boshqaruvi, ilmiy faoliyat, ta'lim tizimi, huquqiy hujjatlar, ish yozishmalari va ommaviy axborot vositalarining rasmiy segmentida keng qo'llaniladi². Ingliz tilida rasmiy uslub grammatik jihatdan murakkabroq gap qurilishi, passiv konstruksiyalar, terminologik birliklar hamda neytral leksika orqali ifodalanadi. Masalan, *It is required that the applicant submit all documents before the deadline* kabi gaplarda shaxsiylikdan ko'ra jarayonning o'zi muhim hisoblanadi. Bunda axborot obyektiv va hissiy bo'yoqlardan xoli tarzda yetkaziladi.³[2]

Metodologiya

O'zbek tilida ham rasmiy uslub qat'iy me'yorlarga asoslanadi. Rasmiy hujjatlarda qolipli iboralar, aniq sintaktik tuzilma va standart ifodalar keng qo'llanadi: *"Mazkur qarorga asosan"*, *"belgilangan tartibda"*, *"yuqoridagilarni inobatga olib"* kabi birliklar axborotning rasmiy xarakterini kuchaytiradi⁴. Ingliz tiliga nisbatan o'zbek rasmiy nutqida murojaat shakllari va hurmat ifodalovchi vositalar ko'proq uchraydi, bu esa milliy kommunikativ madaniyat bilan bog'liq.[3]

¹ I. R. Galperin. Stylistics. – Moscow: Higher School, 1977.

² David Crystal. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

³ Biber, D., Johansson, S., Leech, G., Conrad, S., & Finegan, E. (1999). Longman grammar of spoken and written English. London: Longman. pp. 50–400.

⁴ N. Mahmudov. O'zbek tilining stilistikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2012.

Natijalar va muhokama

1-Jadval Rasmiy uslubda axborotni yetkazishning asosiy maqsadi aniqlik, tushunarliklik va huquqiy yoki ilmiy mazmunning to'liq saqlanishidir. Shu sababli har ikkala tilda ham emotsional birliklar kam qo'llanadi, subyektiv baholashdan qochiladi hamda terminologik aniqlikka alohida e'tibor beriladi. Ingliz tilida qisqa va lo'nda ifoda ustun bo'lsa, o'zbek tilida mazmunni batafsil tushuntirishga moyillik kuzatiladi¹. [4]

1-Jadval. Stilistik vositalarning umumiy funksional tasnifi

Funksiya nomi	Ingliz tilida namoyon bo'lishi	O'zbek tilida namoyon bo'lishi	Umumiy tavsif
Informativ	Neytral leksika, terminologik aniqlik, sinonim tanlovi	Izohlovchi birliklar, aniqlovchi so'z birikmalari, takror	Axborotni aniq, ravshan va tizimli yetkazish
Ekspressiv	Metafora, epitet, hiperbola	Obrazli iboralar, tasviriy birliklar	Nutqqa hissiylik va ta'sirchanlik bag'ishlash
Baholovchi (Evaluativ)	Remarkable, significant, unfortunately kabi sifat va ravishlar	"Nihoyatda muhim", "afsuski", "alohida ahamiyatga ega"	Muallif munosabatini ifodalash
Estetik	Alliteratsiya, parallelizm, ritmik takror	Qofiyadoshlik, ohangdorlik, xalqona obrazlar	Badiiy qiymat yaratish
Pragmatik	Please, would you mind, perhaps	Hurmat shakllari, murojaat birliklari	Kommunikativ muvozanatni saqlash
Strukturaviy	Bog'lovchilar, parallel sintaktik qurilmalar	Takror, sinonimik almashuv, bog'lovchi so'zlar	Matn yaxlitligini ta'minlash
Intensifikatsiya	Very, highly, extremely	Juda ham, nihoyatda, beqiyos darajada	Ma'noni kuchaytirish
Persuaziv	Ritorik savollar, kontrast konstruktsiyalar	Maqollar, ta'kidlovchi gaplar	Ishontirish vazifasi

Norasmiy uslub esa kundalik muloqot, shaxsiy yozishmalar, ijtimoiy tarmoqlar, do'stona suhbatlar va og'zaki nutqda qo'llanadi. Ingliz tilida norasmiy uslub qisqartmalar (*I'm*, *don't*, *gonna*), frazal fe'llar, idiomatik birliklar hamda sodda gaplar orqali ifodalanadi. Axborot ko'pincha tezkor va suhbat ohangida yetkaziladi. Masalan, *Let me know when you arrive* yoki *Sounds great!* kabi ifodalar kommunikativ yaqinlikni bildiradi². [5]

2-Jadval O'zbek tilidagi norasmiy uslubda esa so'zlashuv elementlari, dialektal yoki og'zaki nutqqa xos birliklar, qisqartirilgan shakllar keng qo'llanadi: "*kelyapsanmi?*", "*bo'пти*", "*keyin gaplashamiz*" kabi ifodalar samimiyligni kuchaytiradi. Bu uslubda axborot ko'proq hissiy rangga ega bo'lib, nutq subyektiv munosabat bilan boyitiladi³. [6]

Axborotni yetkazish usullari jihatidan ingliz tilida to'g'ridan-to'g'ri, aniq va qisqa bayon qilish tendensiyasi ustun bo'lsa, o'zbek tilida kontekstga asoslangan, muloyimlik va hurmat elementlari bilan boyitilgan bilvosita ifoda ko'proq uchraydi⁴. [7]

¹ Geoffrey Leech. Principles of Pragmatics. – London: Longman, 1983.

² George Yule. Pragmatics. – Oxford: Oxford University Press, 1996.

³ A. Nurmonov. Lingvistik pragmatika asoslari. – Toshkent: Fan, 2008.

⁴ Norman Fairclough. Discourse and Social Change. – Cambridge: Polity Press, 1992.

2-Jadval. Til sathlariga ko'ra stilistik vositalar

Til sathi	Ingliz tilida vositalar	O'zbek tilida vositalar	Funksional xususiyat
Leksik	Sinonimlar, antonimlar, metafora, frazeologizmlar	Sinonimlar, tasviriy iboralar, frazeologik birliklar	Obrazlilik va baholash
Morfologik	Modal fe'llar, zamon shakllari	Qo'shimchalar, hurmat affikslari, inkor shakllari	Pragmatik yo'nalishni belgilash
Sintaktik	Inversiya, ellipsis, parallelizm	Takror, ritorik savollar, izohlovchi gaplar	Dinamika va urg'u
Fonetik	Alliteratsiya, assonans	Ohangdorlik, qofiyadoshlik	Ritmik-estetik ta'sir
Semantik	Kontekstual ma'no kengayishi	Tasviriy va ko'chma ma'no	Ma'no chuqurlashuvi

Shuningdek, madaniy omillar ham axborotni yetkazish uslubiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ingliz tilida individualizm va vaqt tejamkorligi tamoyili nutqning qisqaligi va aniqqligini ta'minlash, o'zbek tilida ijtimoiy munosabatlar va hurmat kategoriyasi nutqning muloyimroq shaklda qurilishiga sabab bo'ladi¹. [8]

Rasmiy va norasmiy uslublarning farqlanishi nafaqat leksik va grammatik vositalarda, balki axborotni tuzish strategiyasida ham namoyon bo'ladi. Ingliz tilida rasmiy kommunikatsiya ko'pincha strukturalangan model asosida quriladi: kirish qismi, asosiy mazmun va yakuniy xulosa aniq chegaralangan bo'ladi. Bu holat ayniqsa ilmiy maqolalar, rasmiy xatlar va akademik nutqda yaqqol kuzatiladi. Axborot bosqichma-bosqich berilib, har bir fikr dalil yoki izoh bilan mustahkamlanadi. Bunday yondashuv o'quvchi yoki tinglovchiga ma'lumotni tez va aniq qabul qilish imkonini yaratadi. [9]

Bundan tashqari, zamonaviy kommunikatsiya vositalari elektron pochta, messenjerlar va ijtimoiy tarmoqlar rasmiy va norasmiy uslublar chegarasining qisman yaqinlashuviga olib kelmoqda. Ingliz tilida yarim rasmiy (semi-formal) uslub keng qo'llanib, rasmiy aniqlik bilan norasmiy soddalik uyg'unlashadi. O'zbek tilida ham ish yozishmalarida qisqaroq va soddagina ifodalardan foydalanish tendensiyasi kuzatilmoqda. Bu holat global kommunikatsiya jarayonlarining tilga ta'sirini ko'rsatadi. [10]

Rasmiy va norasmiy uslublarda axborotni yetkazish samaradorligi ko'p jihatdan nutqning kommunikativ maqsadi bilan belgilanadi. Ingliz tilida kommunikatsiya jarayoni ko'pincha maqsadga yo'naltirilgan bo'lib, axborotni imkon qadar qisqa va aniq shaklda yetkazish ustuvor hisoblanadi. Shu sababli rasmiy nutqda ortiqcha izohlar kamaytiriladi, asosiy e'tibor fakt va natijaga qaratiladi. Akademik va ishbilarmonlik muhitida bu yondashuv vaqtini tejash hamda axborotni tez qabul qilishga xizmat qiladi. [11]

Axborotni yetkazish jarayonida leksik tanlov ham muhim omillardan biridir. Ingliz tilida rasmiy uslubda lotin va fransuz kelib chiqishiga ega terminlar keng ishlatiladi (commence, obtain, assist, require), norasmiy nutqda esa sodda va kundalik birliklar (start, get, help, need) afzal ko'riladi. O'zbek tilida ham shunga o'xshash hodisa kuzatiladi: rasmiy nutqda kitobiy va me'yorlashgan so'zlar ("amalga oshiriladi", "ta'minlanadi", "mazkur") ishlatilsa, norasmiy nutqda oddiy so'zlashuv birliklari ("qilinadi", "bo'ladi", "shu") ustunlik qiladi. [12]

Fonetik va intonatsion xususiyatlar ham axborotni qabul qilish jarayoniga ta'sir ko'rsatadi. Ingliz tilining og'zaki norasmiy nutqida intonatsiya axborotning emotsional rangini belgilovchi asosiy vositalardan biri hisoblanadi. O'zbek tilida esa ohang bilan bir qatorda qo'shimcha so'zlar va yuklamalar (-ku, -da, axir) orqali suhbatdoshga nisbatan munosabat ifodalanadi. Bu vositalar axborotni nafaqat mazmun, balki emotsional jihatdan ham boyitadi.² [13]

Zamonaviy diskurs tahlillari shuni ko'rsatadiki, ingliz tilida axborotni yetkazish individual kommunikativ uslubga yaqin bo'lsa, o'zbek tilida kollektivlik elementi kuchliroq namoyon bo'ladi. [14]

¹ M. A. K. Halliday. Language as Social Semiotic: The Social Interpretation of Language and Meaning. – London: Edward Arnold, 1978.

² Mahmudov, N. (2015). O'zbek tilining nazariy grammatikasi. Toshkent: Fan. 18–210-betlar.

Masalan, ingliz tilida “*I think*”, “*I suggest*” kabi shaxsiy pozitsiyani bildiruvchi birliklar keng qo‘llansa, o‘zbek tilida “*bizningcha*”, “*maqsadga muvofiq deb hisoblanadi*” kabi umumlashtiruvchi shakllar ko‘proq ishlatiladi. Bu farq madaniy tafakkur modelining tilga aks etishi sifatida qaraladi.[15]

Xulosa

Axborotni yetkazishning yana bir muhim jihati adresatga moslashish strategiyasidir¹. Ingliz tilida kommunikant tinglovchi yoki o‘quvchining bilim darajasini hisobga olib, terminologiyani soddalashtirishi yoki aksincha, ilmiylashtirishi mumkin. O‘zbek tilida ham suhbatdoshning yoshi, maqomi va ijtimoiy mavqeiga qarab nutq shakli o‘zgaradi. Bu hodisa pragmatik moslashuv deb atalib, samarali kommunikatsiyaning asosiy shartlaridan biri hisoblanadi. Shuningdek, ingliz va o‘zbek tillarida axborotni yetkazishda implitsit va eksplitsit ifoda darajasi ham farqlanadi. Ingliz tilida fikr ko‘pincha ochiq va bevosita bayon qilinsa, o‘zbek tilida ayrim ma’lumotlar kontekst orqali anglashiladi. Bilvosita ma’no ifodalash, kinoya yoki muloyim rad etish shakllari o‘zbek nutqida ko‘proq uchraydi. Bu esa kommunikativ jarayonda madaniy kompetensiyaning muhimligini ko‘rsatadi².

Shu tariqa, ingliz va o‘zbek tillarida rasmiy hamda norasmiy uslublar orqali axborotni yetkazish jarayoni lingvistik, pragmatik va madaniy omillarning o‘zaro ta’siri natijasida shakllanadi. Har ikki til o‘z kommunikativ tizimiga ega bo‘lib, axborotni yetkazishda turli strategiyalarni qo‘llaydi. Mazkur xususiyatlarni qiyosiy tahlil qilish tilshunoslikda funksional stilistika va madaniyatlararo kommunikatsiya tadqiqotlari uchun muhim nazariy asos yaratadi.

Foydalanilgan Adabiyotlar Ro‘yxati

- [1] I. R. Galperin, *Stylistics*. Moscow: Higher School, 1977, pp. 1–332.
- [2] V. V. Vinogradov, *Ocherki po stilistike russkogo yazyka*. Moscow: Nauka, 1980, pp. 1–240.
- [3] M. A. K. Halliday, *Language as Social Semiotic: The Social Interpretation of Language and Meaning*. London: Edward Arnold, 1978, pp. 1–256.
- [4] G. Leech, *Principles of Pragmatics*. London: Longman, 1983, pp. 1–250.
- [5] N. Fairclough, *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press, 1992, pp. 1–259.
- [6] T. A. van Dijk, *Discourse and Context: A Sociocognitive Approach*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008, pp. 1–290.
- [7] G. Yule, *Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press, 1996, pp. 1–138.
- [8] D. Crystal, *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003, pp. 1–499.
- [9] N. Mahmudov, *O‘zbek tilining stilistikasi*. Toshkent: O‘qituvchi, 2012, pp. 1–280.
- [10] A. Nurmonov, *Lingvistik pragmatika asoslari*. Toshkent: Fan, 2008, pp. 1–220.
- [11] Sh. Safarov, *Pragmalingvistika*. Toshkent: Fan, 2008, pp. 1–200.
- [12] E. Begmatov, *Hozirgi o‘zbek adabiy tili*. Toshkent: Fan, 2006, pp. 1–300.
- [13] J. L. Austin, *How to Do Things with Words*. Oxford: Oxford University Press, 1962, pp. 1–168.
- [14] J. R. Searle, *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 1969, pp. 1–203.
- [15] P. Brown and S. Levinson, *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987, pp. 1–345.

¹ Sh. Safarov. Pragmalingvistika. – Toshkent: Fan, 2008.

² E. Begmatov. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: Fan, 2006.

